

ORCSIK ROLAND

tépőzárak

Posztjugoszláv vagy jugózombi magyarok?

Hozzászólás

Pécsi Györgyi *Honvagy egy hazáért* című írásához

ORCSIK ROLAND (1975) Szeged

„Hiábavaló volna magyarázni, hogy e nyári hőségtől lihegő hosszú, hullámzó földnyelvnek, ennek a dél felé mutató rekkenő félszigetnek, a napsütötte magyar szőlőskertek közé ékelt leágazásoknak köszönhetően válik külön ez az Isten háta mögötti fészek a régió együttesétől, s magára hagyatva, mint az ujjam, járatlan utakon s saját szakállára próbál meg külön világgá válni.”

Bruno Schulz: *Ábrándok köztársasága*¹

1.

Habzó adriai hullámok, a plitvicei vízesés, a Neretva folyó, a török hódoltságban épült niši koponyatorony – egy volt ország giccses képeslapjainak gyakori motívumai. Ugyanakkor az, aki Jugoszláviában élte le fél életét vagy annál kevesebbet, nem tud szabadulni az emlékezetétől, identitását meghatározta a jugoszláv ideológia, sőt, a képeslapos giccs is. Miért kell újra és újra felidézni azt az országot, amelyet a népvezér Tito halála után szinte minden alkotó nemzete igyekezett minél előbb a szőnyeg alá söpörni?

Nemrég egy remekül megszervezett romániai irodalmi fesztiválon, a jászvásári FILIT-en jártam, a *Fantomkommandó* című regényem román nyelvű kiadásának bemutatóján (a kétnyelvű Dósa András fordította románra). A kiadóm, az író Cosmin Perța kitért a Jugoszláviával kapcsolatos tapasztalataimra is. A közönségből egy középkorú román úr közbevágott, azt kérdezte tőlem, hogy a Vajdaságban miért nem tört ki háború, hiszen ott nagyszámú magyar kisebbség él. Ha a másik autonóm tartományban, Koszovóban győzedelmeskedtek a szeparatista albán szervezetek, ez miért nem történt meg a Vajdaságban? Lehet, hogy a fordítás tompított valamelyest a kérdés élén, ám elsőre így is meghökkenem, mivel a regényem nem foglalkozik szeparatista mozgalmakkal. Hirtelen azt válaszoltam, azért, mert a Vajdaságban a háború előtt és alatt nem volt olyan magyar szeparatista mozgalom, amely a független és színtiszta magyar Vajdaságért harcolt volna. És revizionista sem, amely a Vajdaság visszacsatolásáért küzdött volna. Az úr elmosolyodott, szemlátomást elégedetlenül a válaszzal, majd felállt és távozott.

Mi lehetett a gondja? – kérdeztem román barátomtól, Cosmintól az est után egy kávézóban. Megvonta a vállát, ez egy hülye, ne foglalkozzam vele, mondta, és kezembe nyomott egy sört. Most azonban, ahogyan Jugoszláviáról és a hozzá fűzött érzelmi, mentális viszonyomról kezdtem el gondolkodni, lassan rémleni kezd, hogy miért háborodhatott föl a jászvásári úr. Szemben a többi nemzettel, a vajdasági magyar kisebbségnek megfelelt Jugoszlávia? Megfelelt a testvériség-egység hazugsága, megfelelt, hogy nem a saját anyaországban élt? Hogy a Vajdaságot a trianoni „békediktátum” tette jugoszláviai tartománnyá? Hogy nem beszélhetett fél évszázadon át azokról a magyarokról, akiket a partizánhadsereg mészárolt le a második világháború végén (tegyük hozzá, ami ilyenkor rendszerint nem hangzik el: a kollaboránsnak bélyegzett szerbekkel, svábokkal együtt)? Miért nem szervezkedett a vajdasági magyarság akkor, amikor ébredezni kezdtek a Jugoszláviát felzabáló nacionalista mozgalmak? Mi köze a magyaroknak a déli szlávokhoz? Nem, az úr nem hitte el nekem, hogy a magyarok nem álmodoznak titokban a revízióról, hogy a vajdasági magyarok olyan békések lennének, hogy az őket ért történelmi atrocitásokról, igazságtalanságokról nem mernek és nem akarnak beszélni.

Az úr pontosan tudta, milyen volt a romániai szocialista diktatúra, és talán azt is, milyen volt a magyarországi, a lengyel, a csehszlovák, a bolgár. Ám azt, hogy milyen volt Jugoszlávia különböző periódusaiban élni, egészen biztos nem tudhatta. Mert ebben rejlik az egyik fontos önellentmondás: Jugoszlávia nem volt rossz rendszer, mert Jugoszlávia nem volt jó rendszer sem.

Nyugat-Európához képest Jugoszlávia közepesen szegény, a szovjet blokkhoz képest viszont gazdag, félig-meddig nyugati színvonalú állam volt. Ez a viszonylagos jólét, főleg a hatvanas évektől kezdődően megteremtette annak az alapját, hogy a Jugoszláviát alkotó nemzetek a történelmi traumák ellenére azonosulni tudjanak a jugoszlávság ideológiájával. Ugyanis nem pusztán a magyarok, hanem a szlovénok, a horvátok, a bosnyákok, a svábok is átértékelték a tömegsírokat produkáló atrocitásokat a második világháború végén. Ne feledjük azt sem, hogy a háború kezdetén a vajdasági zsidók, szerbek és a kommunista vajdasági magyarok lettek Horthy hadseregének „hideg napos” áldozatai. Ez természetesen nem indokolja a vegyes nemzetiségű (tehát nemcsak szerbekből álló) partizánhadsereg megfélemlítő, tömeges kivégzéseit a második világháború végén – ismét hangsúlyozom: nem pusztán a Vajdaságban, hanem egész Jugoszlávia területén. Nem kizárólag a magyaroknak, a többieknek is „kussolnia” kellett ezekről a bűncselekményekről (a kivégzések mellett vagyonelkobzások, kitelepítések, asszimilációs programok, népeségcserék stb. is történtek). Szerbiában ez még mindig nem került bele az oktatásba, a szerb diákok csupán azt tanulják, hogy a Horthy-hadsereg hány szerbet (esetleg zsidót) lőtt a dunai jég alá, ám hogy mit műveltek Tito partizánjai a háború végén: leöntve mésszel.

Ugyanakkor nemcsak a gazdasági jólét, a szocialista fogyasztói társadalom, hanem a világkultúra aktuális jelenségeinek időben történő fordítása, reflektálása is megkülönböztető erővel bírt a szovjet blokkal szemben. Továbbá, hogy a jugoszláv útlevelemmel be lehetett bármikor járni az európai országokat (szemben pl. a magyar vagy a román útlevelemmel). A 20. század második feléig a déli szláv és a magyar kultúrában visszatérő toposz volt a megkésettség hangoztatása. Jugoszláviában ez a Nyugattal szembeni kisebbségi komplexus oldódott, ugyanis Jugoszlávia a felvilágosodás egyik kései projektumának bizonyult. A nem szovjet, vagyis a nem sztálinista típusú kommunista ideológián keresztül az emancipáció, az értelmiségi réteg támogatása vagy megtűrése (a tiltások mellett persze) egy sajátos „önigazgatású” államot működtetett. Ne feledjük, a vajdasági magyarság a titói Jugoszlávia idején kapta meg az egyetemi szintű magyar nyelvű oktatást (1959-ben alakult a ma is működő újvidéki Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék Sinkó Ervin vezetésével). A párturalom természetesen áthatotta a társadalom sok szegmensét, mégsem volt olyan totális, mint pl. Magyarországon, Romániában, s végkép nem volt olyan, mint a Szovjetunióban. A vajdasági magyarok létrehozhatták azt az Új Symposiont, amely a magyar avantgárd, neoavantgárd és posztavantgárd történetének egyik legszínvonalasabb orgánuma lett (több olyan szerző is közölt benne, aki Magyarországon a „tiltott” kategóriába tartozott). A vajdasági magyarság egyenrangúnak érezhette magát a többi „nemzetiséggel” és „nemzettel”: nyelvét hivatalosan használhatta, saját intézményei voltak. A jugoszláv nemzetfelettség (internacionalizmus) nem a nemzet tagadásán, hanem szocialista emancipáción alapult – igaz, felemás eredménnyel. Ugyanis a rendszer két tabuja beárnyékolta ezt az emancipációs optimizmust: Tito személyének és a népfelszabadító háború morális értékrendjének megkérdőjelezése komoly szankciókat vont maga után. Működött a borzalomgyár is: a jugoszláv Gulag a Goli otok nevű börtönszigeten (ma Horvátországhoz tartozik). És voltak nemzetiségi kvóták, a börtönökbe többek között magyarok is nemegyszer koncepciók perék nyomán kerültek be. Fontos hangsúlyozni a „többek között”-et: a rendszer nem kizárólag a magyarokat, hanem minden jugoszláv nemzetet meg akart félemlíteni. A nemzetek fölött a párt és a pártvezér állt, ám azt, hogy valami nincs rendben, az is jelezte, hogy a jugoszláv hadsereg vezérkara döntően szerbekből és montenegróiakból tevődött össze...

Amikor Ladik Katalin, Losoncz Alpár, Domonkos István, Tolnai Ottó, Végel László, Fenyvesi Ottó, Balázs Attila, Thomka Beáta, Danyi Magdolna, Radics Viktória, Losoncz Márk stb. írnak a jugoszláv „polgári értékekről”, akkor az ambivalens jugoszláv kultúra pozitív, a nemzetek kulturális emancipációját hirdető elvét vélik továbbvihetőnek. Ezeket a „polgári értékeket” Jugoszlávia az Osztrák–Magyar Monarchiából „mentette át”, sőt, nem pusztán átmentette, hanem továbbfejlesztette. Illetve, mivel ambivalens rendszerről van szó, tovább is torzította őket.

Tolnai nyitottsággal fordult a jugoszláv emancipációs kísérlet felé, ám sohasem rajongott írásában a jugoszláv Gulagért. Akkor sem, ha a Tito halála utáni Új Symposion-szám magától Tolnaitól

is közölt Tito-verset (amelyet a szerző egyetlenegy kötetébe sem illesztett bele). És azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a symposionisták ún. harmadik generációját, a Sziveri János vezette szerkesztőséget többek között Tolnai Gojko Đogóhoz írott verse miatt is meghurcolták. Thomka Beáta meglátása szerint: „Gojko Đogo belgrádi szerb költő könyve is a nyolcvanas évek elején volt a támadások célpontja. Verseinek archaikus szláv forrásokra támaszkodó jelképvilágában a titói személyi kultusz elleni tiltakozást rekonstruálta a hivatalos közvélemény. Tolnai Ottó a támadásokban saját korábbi helyzetére ismert, földidézte régi motívumait, s megírta az *Orfeusz új lantja* című verset. A vers egyike volt azon szövegeknek, melyek miatt Sziveri Jánost menesztették a folyóirat éléről. 1983-mal lezárult a lap szellemileg, művészetileg folyamatosnak mondható két évtizedes története, s ezzel együtt a vajdasági irodalom történetének legelevenebb időszaka.”²

A vajdasági magyarság léte, akárcsak a többi jugoszláv nemzeté: fájdalmas törésekkel, elhallgatott traumákkal, hatalmi intrikákkal teli szilánkokból áll. Szembetűnő, hogy az említett Sziveri-nemzedék szétverésének története még ma sincs kellőképpen tisztázva, hogy a jelenkori magyar tanszéki, illetve közéleti széthúzásokról, manipulációkról, hasadásokról ne is beszéljünk.

Az persze problematikus, hogy miért nem kerültek elő a fiókból olyan magyar nyelvű szövegek, amelyek a kisebbségekkel (tehát nem pusztán a magyarsággal) szembeni atrocitásokat tematizálják. Itt-ott utalásszerűen, elhallgatásokkal szóltak ezekről (vö. Gion Nándor, Végel László, Domonkos István esszéivel, prózai munkáival). A kommunizmus bukása óta persze többen is írtak a traumatikus múltból. Amennyiben fellapozzuk Tolnai *Költő, disznósírból* (2004) című rádió-interjú-regényét, akkor pl. az édesapjáról szóló részek, amelyek az államilag eltulajdonított kisbalt történetét mesélik el, megjelenítik ezt az ambivalens és kegyetlen világot. Az pedig, hogy Tolnai miért nem írt a diktatúra éveiben „önfeljelentést” a vajdasági magyarságot ért atrocitások kapcsán, nem olyan egyszerű kérdés. Magyarországon sem született olyan szépirodalmi szöveg ekkortájt, amely e problémákat nyíltan tárgyalta volna. Ez természetesen egyrészt a diktatúrával való részleges kiegyezést is jelenti. Ám Tolnai (és nemcsak Tolnai a symposionisták közül) szerkesztőségi leváltása a hetvenes években,³ az említett Gojko Đogóhoz írott versének kultúrpolitikai botránya a nyolcvanas években jelzik, hogy Tolnai elment a falig, onnantól már csak a börtön következhetett volna. Nem lett belőle mártír, ez azonban nem vonja automatikusan maga után, hogy Tolnai közönyös volt a kisebbségi sors iránt. Elég csak fellapozni az általa is szerkesztett Új Symposion lapszámait, több olyan szöveg jelent meg benne, amely a vajdasági (akkor még jugoszláviai) magyarság kulturális, egzisztenciális problémáit vitatja (igen, Trianon és következményeinek emlegetése nélkül, miután ez beleütközött volna a „népfelszabadító” partizán ideológia szögesdrótjába).

Tolnai jugoszlávsága ugyanakkor nem tagadta a magyar nemzeti identitást, akkor sem, ha a trianoni békediktátumról, az atrocitásokról hallgatott az önkényuralom korszakában. Éppen ezért vitatható Pécsi Györgyi leegyszerűsítő állítása: „Tolnai Ottó pedig jószerevel egyébről sem ír, csak Palicsról meg szülővárosáról, s az ottani emberi mikrosorsokat, tárgyakat tükrözteti a derűs és szépséges Adriával és a világkultúrával.”⁴

A feltételezésnek, hogy Tolnai ma is kritikátlanul rajongana Jugoszláviáért, ellentmond a szerző legújabb regénye. A háromkötetesre tervezett *Szeméremékszerek* első darabjának egyik jelenetében a szerb határőrök kikérdezik a magyar–szerb határon elkapott elbeszélő valamelyik alteregóját. A szerb határőr „jebeni jugonostalgičarnak”, vagyis „kibaszott jugonosztalgiázónak” bélyegzi az elbeszélőt, amikor az előszed egy jugoszláv lobogót és hárfát. A Joyce és Danilo Kiš kihallgatás-módszerét idéző jelenet kiválóan példázza azt, hogy Jugoszlávia Tolnai számára imaginárius tér, az általa művelt mallarméi „tisztá költészet” egyik meghatározó metaforája:

Mert különösmód éppen a tiszta költészet követeli terrénumául az egykori Jugoszlávia térségeit, noha különben sem mondhatnék le Zágrábról, hol évekig éltem, de Záráról sem, hol bátyám katonáskodott, hol barátnóm élt, ahogyan a Preszpa-tóról, az Átkozottak hegyéről sem mondhatok le, hiszen édesapám két évig raboskodott ott, megváltotta tehát hozzá a jogát, az én jogomat is, követeli felségvizeit, azúrját, mert csak azzal üzemelhet, mert hát ugye, mégsem üzemelhet kőolajjal szennyezett pocsolókkal, követeli gyerekfejnyi gránátalmáit...

Micsoda nem üzemelhet kőolajjal, kapta fel a fejét a tiszt.

A tiszta költészet... Igen, akár az is érdekesnek, tanulságosnak tűnhetne az elnök úrnak, ha saját szemével látná, hogyan is fest egy a határzónában, eredetileg még az árvalányhajas határzónában, a határon túl, a határzónán innen, közvetlen a zsilett-, illetve az O-drót tövében installált tiszta költészeti műhely, laboratórium, s amely hogyan próbálja azt nem ideológiai, nem pártpolitikai módszerekkel szublimálni, meg azt is érzékeltetni, miképpen is történt, hogy egy napon, kinézve elefántcsonttornyából, hogyan döbbent rá T. Olivér, utcája, az Orbánfalva utca, hogyan lett a migránsok centrális útvonálává, korridorává...⁵

A határőr mindvégig politikai kategóriaként használja a *Jugoszlávia*, illetve a *jugónosztalgia* elnevezést, míg az elbeszélő a számára fontos tárgyak, művészek, érzések, érzelmek metaforikus és „exprivát” archívumaként. Nem csoda, hogy elbeszélnek egymás mellett.

A Tolnai-féle „tiszta költészet” nem zárja ki a trianoni békediktátumról és véres következményeiről való beszédet, hanem azt az experimentumot mutatja föl, azt a kérdést, hogy lehetséges-e erről pártpolitikától, ideológiától mentesen nyilatkozni. Tolnai szinte egész életműve a politikai kategóriák költészeté szublimálását tűzte ki célul (a traumatikus nemzeti események elhallgatásával). Ez persze kockázatos, mert azzal is járhat, hogy megkerüli a problémák erkölcsi hátterét, súlyát. Tolnai viszont az általa delta-poétikának nevezett módszer nélküli módszerrel nyúl a politikai elbeszélésekhez. Egyrészt megszünteti diskurzusbeli beágyazottságukat, másrészt megőrzi egyéniség- és költészetformáló erejüket. Nem direkt módon, frontálisan, hanem metaforikusan szólva, hátulról vagy inkább hátrafelé közeledik hozzájuk, mint a rák. Hogy tehet így, amikor a társadalmi-történelmi traumák azonnali választ, ítéletet követelnek? A válasz pedig: Miért ne tehetne így, amikor a társadalmi-történelmi traumák azonnali választ, ítéletet követelnek? A költészet szabadsága, autonóm létjoga ez, amelyet az olvasó vagy elfogad, vagy nem. Ám akárhogy is viszonyulunk hozzá, attól még legitim magatartásforma, „költőien lakozás” (vö. Heidegger írását Hölderlinről). Máskülönben el kéne utasítanunk pl. Rilke életművét is, mert a verseiben, prózájában nem írt az első világháború borzalmairól, vegyi fegyvereiről, a háború kitörésének okairól.⁶ Ez azonban a szocreálra emlékeztető ideológiai agyrem lenne. A nemzeti traumákból ne csináljunk ócska pártpolitikai terméket!

Nem az a fő probléma, hogy Tolnai nem, hanem hogy vele együtt a Vajdaságban élő magyar és szerb értelmiségi réteg sem dolgozott ki egy olyan beszédmódot, közösen vagy külön-külön, amely lehetővé teszi az egymással szemben elkövetett bűncselekmények erőszakmentes kibeszélését, pártpolitikától mentes, tárgyilagos elemzését, az elmaradt emberjogi kártérítések véghezvitelét. Akár magamat is említhetném, hiszen nem sokat tettem azért, hogy a probléma elmozduljon a holtpontról. Ráadásul a háború idején el is költöztem Magyarországra, ahol ma is élek. Van-e jogom egyáltalán beleszólni azok dolgába, akik a maradást választották? Kettős, kevert származásom okán van, ám nem bele-, hanem hozzászólni – legfeljebb a kutya sem hallgat meg.

Másfelől viszont Tolnaiék, illetve korábban, a két világháború között a szerb és horvát írók felé nyitást sürgető Szenteleky Kornél generációja, a Kalangya, a Híd folyóirat stb. letették azokat az alapokat, amelyek akár a békés együttélés vagy legalábbis a párbeszéd kezdeményezésének zálogai is lehetnének. Ezekhez a mintákhoz kellene kidolgozni a traumák feldolgozását is. Ugyanakkor nem Budapestről vagy Belgrádból kell kioktatni az ott élőket. Kívülről támogatni ajánlatos e folyamatot, és tartózkodni minden olyan politikai megnyilvánulástól, amely a tömegsírok mélyebbre ásását, vagy ami még rosszabb, az újabbak kiásását eredményezné.

Fontos figyelembe venni, hogy a vajdasági magyar kultúra más, mint a magyarországi, hiába magyar mind a kettő. A magyar kultúra sohasem volt homogén, mindig a sokszínűség jellemezte, a regionális, areális jellemzők újabb, izgalmasabb felületeket hoztak felszínre. Deleuze és Guattari nevezetes Kafka-esszéje alapján:

Soknyelvűnek lenni saját nyelvünkben, kisebbségi vagy intenzív nyelvhasználatot szakítani ki saját nyelvünkéből, elnyomó és elnyomott jellegét egymással szembeállítani, megtalálni a harmadik világ övezeteit, azokat a nem kulturális, alulfejlett pontokat, amelyeken keresztül megszökik a nyelv, állat oltódik rá, elrendeződik. Hány és hány stílus, műfaj és irodalmi irányzat, még az egészen kicsi is, álmódzik arról, hogy a többségi nyelv funkcióját töltsse be, hogy államnyelvként, hivatalos nyelvként szolgáljon [...]. Akarjuk az ellenkezőjét álmodni: kisebbségivé lenni.⁷

A Tolnaitól merően eltérő ösvényt bejáró Végel László több írásában idézi Deleuze és Guattari kisebbségi paradigmáját, többek között azt is, hogy a kisebbségi lét egyben magányos lét. *Az ifjúság kiárusítása* című, nyolcvanas években írott esszéje szerint:

Egyedül álldogálsz, nincs hová nézned. Mindig remélted, hogy tartozni fogsz valahová, de csupán törekeny szellemi közösségekre bukkantál, nem az élet vigasztalt, hanem csak néhány gondolat. De a szabadság gondolata ezt is gyanúba sodorta, először megmámorosított, aztán pedig traumákat szült benned. [...] Mit mondjanak az utópia mártírjai, akiknek nagyobb volt a reménységük, mint a halálfélelmük? Nem válaszolnak. Akik viszont a reménységből szakmát teremtettek, elfeledkeztek a halálról, velük sem tartasz. Az újságokban olvasod a fűrészpóros mondatokat, közömbösen hagy az üres pátoz. [...] De körülötted már tart a történelmi szertartás. Lassan semmi sem lesz megbecsültebb az ifjúság kiárusításánál. A társadalom szikkadt humusza magába issza a szenvedélyeket, az álmokat, a kiábrándulásokat. Élni kell! Mindent felfal a mozdulatlan és elnémult talaj, a szenvedés lassan sterilizálódik, holnap már sorozatban gyártják tegnapi életed. A kataklizma gyártható és megvásárolható. A remény szabványosítható. Nem voltál több egy mellékes kísérletnél.⁸

Svetlana Slapšak egyik esszéjében arról ír, hogy a jugoszláv polgárháború idején az egynyelvűséget, egykultúrájúságot állam- és háborús ideológiává emelő nacionalisták „jugózombiknak” aposztrofálták azokat, akik a nemzeti széthúzás, a háború helyett Jugoszlávia békés megőrzése mellett voltak.⁹ Ilyen szempontból túlzónak tűnik Pécsi Györgyi következő állítása: „Milošević elnök meghirdeti a magyarság fölszámolását.”¹⁰ Egyrészt ilyen kijelentés nem hangzott el hivatalos formában. Másrészt a szerb nacionalizmus mindenkit ellenfelének tartott, aki nem hitt a nagyszerb eszmében, és paradox módon voltak olyan magyarok, nem sokan, akik azonosultak az etnicista rémuralommal (pl. Kertész Mihály, szerb becenevén Braca vagy Bracika). Milošević ellenségei közé tartoztak azok az egyetemista szerbek is, akik pl. Belgrádban az utcán tüntettek, és összezsaptak a karhatalmi erőkkal, a női mozgalmak képviselői, akiket a miloševići rendszer többek között „hazaárulóknak”, „külföldi kémeknek”, „az állam ellenségeinek” nyilvánított. Harmadrészt a miloševići háborús propaganda fő ellenségképét az albánok, a horvátok, illetve a muszlim bosnyákok jelentették, a magyarok tartaléknak bizonyultak, arra az esetre, ha a többivel végeztek volna. Ezzel együtt a miloševići hadsereg nemegyszer vajdasági magyarokat és más kisebbségeket kényszerített első sorokba a frontvonalakon, fegyver vagy golyó nélkül. Ám a mozgósítás nem volt totális, a magyarokkal szembeni atrocitások sem tekinthetőek annak, akkor sem, ha a társadalmi, etnikai feszültségek erőteljesek voltak a háborúban és a háborút követő években.

2.

A nosztalgia a hiányérzetből táplálkozik, a kisebbségi ember akarva-akaratlanul ebbe születik bele. Végel kentaur-lénynek nevezi a kisebbségi embert:

Innen mindenki elvágyódik, de a vágy gyakran haldoklik, mert abszurd. A kisebbségi ember részére az összemberi nosztalgia testi fájdalom. Minél jobban szenved, annál inkább növekszik nosztalgiája. Ha az összemberi nosztalgia valamilyen vallásos érzés, akkor a kisebbségi ember ennek az érzésnek a legutolsó misztikusa. [...] A főútvonalak utasai időnként csodálkozó pillantásokat vetnek a távolban imbolygó pontokra; a misztikusokban hozzájuk részben hasonlatos, de alapjában véve mégis ismeretlen lényeket látnak. Új, szokatlan kentaurusokat. [...] Kisebbségi mivoltodat önmagad állandó felülmúlásaként éled át; részben az vagy, ami nem akarsz lenni, kentaurként érzed egyetlen hitedet: az általános emberit. Létedben egyazon dolog ajándék és büntetés, úgy tartozol több helyre, hogy azt is mondhatják rólad: sehová sem tartozol.¹¹

Ebből világosan érzékelhető, hogy a kisebbségi kultúra nem érthető meg csupán a homogén nemzeti szempontból. Sokkal összetettebb az identitása, a delta-világa, a kentaur-sága. A vajdasági ma-

gyarság önmagában is heterogén, aminek egyik ékes bizonyítéka a nemrég megjelent, Losonc Márk által szerkesztett *Ki vagy te vajdasági magyar?* című szöveggyűjtemény.

Én '92-ben, a vukovári ütközet után kerültem át Magyarországra. Tizenhat éves fejjel, senki sem üldözött, magam döntöttem úgy, hogy nem akarok részt venni a vérfürdőben, a napi szintű gyűlöletbeszédben. Először azt gondoltam, a háború nem tarthat sokáig, ezt nem fogják engedni az európai nemzetek. Hamar csalódtam: az európai nemzetek végignézték a háborút a tévéképernyőkön, és a magyarországi magyarokkal együtt nagyon keveset értettek meg belőle. Nem is érthettek meg belőle túl sokat, hiszen a szerb nacionalizmus lett a fő célpont, az albánok, a horvátok, a bosnyákok által elkövetett népiirtások másodlagos szerepet játszottak a médiában, sokszor alig hangzott el róluk bármi is. Homogenizált nemzeti sztereotípiák határozták meg a jugoszláv polgárháborús diskurzus elbeszéléseit. Ebbe nem fért bele a kisebbségi problematika. A tőkésék pedig készenlétben álltak, hogy az egykori gazdag ország nyersanyagait olcsón kizsákmányolják. Jugoszlávia volt tagköztársaságai, az új balkáni államocskák ma sem ocsúdtak föl a nacionalista ájulatból. Tolnai erről így ír a *Szeméremékszerekben*:

Egy-két évig szapulhatják az öngazgatást, szapulhatják Jugoszláviát, szapulhatják Titót, illetve egy ideig élhetnek még Jugoszlávia akusztikájában, jóllehet közben éppen Jugoszláviát szapulva, szétpukasztva, de aztán nincs más hátra, meg kellene csinálni ezeket a kis, úgymond, saját új balkáni államocskákat is. [...] Nemigen tudják megcsinálni, mert közben a globális mozgások, krízisek minden próbálkozásukat áthúzzák. Igen, engem ez érdekel, roppant érdekel, hogyan próbálják megcsinálni, egyáltalán meg tudják-e csinálni ezeket a kis balkáni államocskákat, mert most már egyértelművé vált, előbb még lehetségesek voltak viták, ma már nem, egyértelművé vált, hogy tényleg egytől egyig balkáni államocskák, de mint mondtam volt, még meg kell csinálni őket, mert mielőtt még megcsinálták volna őket, eladták őket 1 euróért saját martalócaiknak, maffiózóiknak...¹²

Az első, amivel Magyarországon szembesülnöm kellett, hogy olyan nincs, hogy édesanyám anyai ágon félig asszimilált magyar, apai ágon félig szerb, édesapám pedig magyar, tót családi névvel. Vagyis olyan nincs, hogy egy „határon túli magyar” olyan legyen, amilyen, mert olyannak kell lennie, amilyennek elvárják tőle: sérelmekkel teli, esszenciális magyar-magyarnak. Eszerint a hozzám hasonló fattyúk – egyszerűsítsünk: sem híg, sem sűrű, sem mély, sem sekélyes magyarok – nem rúghatnak labdába a nemzet szent meccsén.

Kisebbségből kisebbségbe sodródtam. Olyan magyarok közé, akik maguk sem százszázalékos magyarok, mégis annak vallják magukat. A kisebbségi magyarok pedig politikai egzotikumként érdekesek: a szavazati bázis kísérleti nyulai.

Jugoszláviában a kevert származásom, a többkultúrújúságom, a kétnyelvűségem kb. a nyolcvanas évek közepéig, Milošević, Tudman és hasonló szörnyek előretöréséig nem egzotikumnak, hanem természetes jelenségnek, sőt erénynek számított. Ám ezzel párhuzamosan már az óvodában folyamatosan verekedtünk a szerb csoportosokkal leharcolt traktorgumikért, amelyekből bunkereket építettünk. Egy alkalommal a szünet után közvetlenül a mosdó előtt összefutottam egy Dejan nevű sráccal. Apja szerb, anyja magyar, nálam meg fordítva. A kezemet nyújtottam neki, ő viszonozni akarta, ám kézfogás helyett a szeme alá csaptam, majd mielőtt visszavágott volna, elfutottam a sajátjaimhoz. Egy fehér műanyag székre álltam, onnan kiabáltam diadalittasan a csoportomnak, hogy megvertem egy szerbet! Senki sem figyelt rám, hiába rikácsoltam. Amikor otthon édesanyámnak elmeséltem dicső tetteimet, leszidott, hogy ekkora baromságot többé ne csináljak, hiszen ugyanolyan kevert származású vagyok, mint Dejan. Azóta egyikünk sem él már a szülőföldjén, valóban sok értelme volt egymást püfölni a szünetekben.¹³

Úgy lehettem és lehetek magyar, hogy közben apámmal magyarul, a magyarul tudó anyámmal szerbül beszéltem és beszélek mindmáig. A gyerekeimet szerbül tanítom, ám nem azért, hogy szerbeket csináljak belőlük, ahogyan egy nemzetféltő ismerősöm rám förmedt, vagy hogy hígyítsam a magyarságot. Ha egy magyar ember megtanul japánul, vajon attól csökken a nemzeti identitása? Akkor működik harmonikusan valakiben a nemzeti identitás, ha olyan, mint a levegővétel. A mellveregető magyarokkal, szerbekkel sohasem tudtam mit kezdeni, ugyanis nem vagyok pszichiáter.

Rokonszenves Pécsi Györgyi azon meglátása, hogy: „[...] a magyarországi csonka nemzeti irodalom, és csak a kisebbségben íródott irodalmakkal együtt teljes, s akkor teljes, ha nem begyömöszölni kívánja a határon túliakat a magyarországi kánonba, hanem természetes részének tekinti, eredendő és szerzett másságaik feladása nélkül”.¹⁴ Ebből az „egyetemes magyar” irodalomból azonban nem hagyható ki pl. Tolnai Ottó életműve csak azért, mert nem írt Trianonról. Amennyiben az egyetemes magyar irodalom attól egyetemes, hogy nem kényszeríti a kisebbségi magyar irodalmakat a másságuk feladására, akkor abba bele kell érteni, látni a többségi nemzettel való mindennapi viszonyukat is, annak ambivalenciájával, összetettségével együtt. Ebbe természetesen beletartozik a diktatúra éveiben kényszerűen elhallgatott trianoni probléma, de a vajdasági zsidó és roma holokauszt traumája is (erről szintén keveset írtak a vajdasági magyar írók).

A Pécsi Györgyi által pozitív példának említett Kárpát-medencei Tehetséggondozó Nonprofit Kft. Előretolt Helyőrség Íróakadémia nem pusztán a Magyarországon, hanem a szomszédos országokban élő magyarság fiatal irodalmi termésére is számít. Ez önmagában rendben is lenne. Az Íróakadémia programja keretében létrejött a Magyar Szó napilap második irodalmi és kulturális melléklete,¹⁵ a vajdasági Előretolt Helyőrség Szentmártoni János beköszöntőjét is közli a címlapon. A szerző egyrészt síkraszáll a magyar irodalom egységéért és sokszínűségéért: „Meggyőződésem, hogy a magyar irodalom egy, még ha időnként szeretünk is erről vitákba bonyolódni. Akkor is egy, ha a különböző régiókban saját történelmi emlékek, szemléletek, ízek gazdagítják is. Mert mindez nem a széttagoztság bizonyítéka – épp ellenkezőleg: a sokszínűség fedezete.” Ám a beköszöntő végét már így zárja: „Nem kisebb célt tűztünk ki magunk elé, mint hogy visszahódítsuk a kortárs magyar irodalom olvasóit, akiknek tábora az elmúlt két-három évtizedben igencsak megfogyatkozott, amiért az írók egy része olyan belterjes nyelven kezdett el írni, amit sokszor még maguk sem igen értettek.”¹⁶ Hogy kikre, mire utal Szentmártoni a „belterjes nyelv” említésével, itt homályos, különösen azok számára, akik nem olvasták a Magyar Idők nevű kormánylap kultúrharcos szövegeit, amelyekben a „balliberális” írók lettek a fő célpont. Kétségtelen, hogy nagyon sok szerző kimaradt a rendszerváltás utáni magyarországi kanonizátorok látóhatárából (pl. Ladik Katalin, Böndör Pál, Brasnyó István, Farkas Árpád, Király László, Hervay Gizella, Cselényi László és még sorolhatnánk a névsort). Ám attól még Esterházy, Nádas, Krasznahorkai, Kertész, Petri, Tolnai, Parti Nagy stb. korántsem jelentéktelen, elhanyagolható írók, akkor sem, ha nem minden művük aranykoszorús.

A magyar irodalom sokszínűsége akkor mutatkozna meg igazán, amennyiben nem az önkényuralmi rendszerekre jellemző pártos kultúrharc szabná meg az egyetemes magyar irodalom kereteit. Nincs tökéletes kánon, ezért mindig átértékelésre szorul, ez adná a dinamikáját. Ám csak akkor, ha minél több szereplő vesz részt az alakításában, vagyis ha mindez egy plurális irodalmi térben zajlik. Ahelyett, hogy Szentmártoni a sokszínű magyar irodalom gondolatát tartaná érvényben, a magyarországi káros kultúrpolitikai megosztottságot hirdeti meg a vajdasági melléklet beköszöntőjében.

A kommunizmusnak nevezett időszakban tilos volt a nemzeti traumákról írni, beszélni. Fából vaskariká, amennyiben a jobboldali kormányzat idején tilos lenne baloldali és liberális értékekről, írókról írni és beszélni, párbeszédhelyzeteket biztosítani. Az elsődleges kérdés inkább az, hogyan lett megírva az adott irodalmi mű: jól vagy rosszul? Attól még, hogy egy regény a trianoni békeutasztrófát vagy a holokausztot tematizálja, lehet pocsek kurzusmű. Ne a kormánypárt, hanem az olvasó döntse el, hogy melyik könyvet veszi le a könyvtári polcra. Mintha a magyar kultúrából hiányozna a saját magával szembeni nagyvonalúság. Jó lenne már egyszer és mindenkorra feloldani a bosszúálláson és a hataloméhségen alapuló tudathasadásos állapot csomóit.

Ahhoz a generációhoz tartozom, amely még átélhette kamaszfejjel Jugoszláviát, majd annak könyörtelen felbomlását. Posztjugoszláv vagy jugózombi magyar vagyok? A fiatalabb vajdasági magyar generációk szerzői, pl. Jódal Kálmán, Aaron Blumm, Szerbhorváth György, Bencsik Orsolya, Bicskei Gabriella, Gyurkovics Virág, Marko Čudić, Danyi Zoltán, Kollár Árpád, Sirbik Attila, Terék Anna, Tóbiás Krisztián, illetve a most indulók közül Benedek Miklós, Bíró Tímea, Celler-Kiss Tamás, Kocsis Árpád, Sándor Zoltán, T. Kiss Tamás és mások művei mind a symposionisták világából táplálkoznak (és ezzel együtt a jugoszláv korszak kritikai hagyatékából¹⁷) tudatosan vagy ösztönösen. Egyetértek Losoncz Márkkal, aki ezt írja:

Annyi bizonyos, hogy mi az újabb nemzedékekért szorítunk. Közülük is azokért, akik a legszívesebben az alapoktól gondolnának újra mindent, elődjeiket méltányosan, de megalkuvásmentesen bírálva. Vannak néhányan. Pontosabban: vagyunk néhányan.¹⁸

Ebbe pedig beletartozik a trianoni békekatasztrófa problémája is, amelyet a diktatúra éveiben kényszerből elhallgattak az elődök. Valamint a vajdasági holokauszt alaposabb megismerése. Akkor is, ha idővel egyre kevesebben és egyre kevesebbet részesülnek majd a jugoszláv élményben.

Monarchia, trianoni békediktátum, holokauszt, Jugoszlávia, polgárháború – remélhetőleg eljut a vajdasági magyar irodalom oda, hogy ezekről pártpolitikai érdekektől függetlenül beszéljen, a személyi autonómia szabadsága jegyében. Jelenleg azonban sem a vajdasági, sem a magyarországi kultúrpolitikai klíma nem mondható ideálisnak. És nem pusztán a kultúrpolitika, hanem az egzisztenciális, gazdasági mutatók sem túl biztatóak. A magyar és a szerb fiatalok egyaránt Nyugat-Európa gasztarbeiteri munkahelyeire vágyakoznak. Ám akárhol élnek is a Vajdaságban, illetve a Vajdaságból elvándorolt „nomádok”, magukkal hordják kisebbségi létük összetettségét, ellentmondásait.

A jugoszláv tapasztalat nem pusztán a magyarok szempontjából, hanem az összes exjugoszláv nemzet, sőt az európai nemzetek szempontjából is tanulságos. Talán nem véletlen, hogy számos olyan kiadvány jelent meg különféle nyelveken, amely Jugoszlávia létformájával foglalkozik. Miért kéne éppen a magyaroknak lemondani ennek értelmezéséről, akik többszörösen is érintettek a kérdésben? Vajon ez nem a múlt újabb tagadása lenne?

JEGYZETEK

¹ SCHULZ, Bruno, *Fahjas boltok*, ford. REIMAN Judit, Jelenkor, Budapest, 2016, 451.

² THOMKA Beáta, *Tolnai Ottó*, Kalligram, Pozsony, 1994, 85.

³ És hathavi, két évre felfüggesztett börtönbüntetése Rózsa Sándor és Miroslav Mandić rendszerellenesnek ítélt szövegeinek közlése miatt. Lásd CSORBA Béla–VÉKÁS János, *A kultúrntani visszavég. A Symposium-mozgalom krónikája 1954–1993*, szerzői kiadás, Újvidék, 1994, 18–24.

⁴ Pécsi Györgyi, *Honvágy egy hazáért. Identitásváltozások a rendszerváltozások után induló erdélyi és vajdasági írók műveiben*, Kortárs, 2018/07–08, 96.

⁵ TOLNAI Ottó, *Szeméremékszerek. A két steril pohár*, Jelenkor, Budapest, 2018, 139.

⁶ Rilke háborús verseiről lásd: HADAS Emese: *Rettenetes és szelíd a háború ciklusában. Rainer Maria Rilke: Öt ének*, Enigma 2001/29., 79–88.

⁷ DELEUZE, Gilles–GUATTARI, Félix, *Kafka. A kisebbségi irodalomért*, ford. KARÁCSONYI Judit, Qadmon, Budapest, 2009, 56.

⁸ VÉGEL László, *Az ifjúság kiárusítása = Uő, Hontalan esszék*, Jelenkor, Pécs, 2003, 22–23.

⁹ SLAPŠAK, Svetlana, *Ratni kandidat*, B92, Beograd, 1997, 11–21.

¹⁰ PÉCSI, *i. m.*, 94.

¹¹ VÉGEL, *Kisebbségi elégia = Hontalan... i. m.*, 34.

¹² TOLNAI, *i. m.*, 207.

¹³ Az etnikai konfliktusokról a Vajdaságban lásd SZERBHORVÁTH György, *A Vajdaság – egy mítosz vége = Ki vagy te, vajdasági magyar?*, szerk. LOSONCZ Márk, Forum, Újvidék, 2017, 192.

¹⁴ PÉCSI, *i. m.*, 100.

¹⁵ Eddig a Kilátó nevű melléklet töltötte be ezt a szerepet évtizedeken keresztül.

¹⁶ SZENTMÁRTONI János, *Kárpát-medencei magyar irodalom. Előretolt helyőrség (Vajdaság)*, 2018. október 20.

¹⁷ Vö. THOMKA Beáta, *Az ex-yu korszak kritikai hagyatéka = Uő, Regénytapszlatat. Korélmény, hovartartozás, nyelv-váltás*, Kijárat, Budapest, 2018, 84–91.

¹⁸ LOSONCZ Márk, *Merre tartasz, vajdasági magyar? = Ki vagy te... i. m.*, 167.

